

על 'גידולו של גדול'*

הספר Making of a Godol יצא לאור בתחילת שנת תשס"ג. בינתיים נדפסו שני חלקים מתוך ארבעה, יחד בערך 1400 עמ'. מחבר הספר הוא הרב נתן קמנצקי, בנו האמצעי של הגאון רבי יעקב קמנצקי זצ"ל, שנפטר בארה"ב בשנת תשמ"ו. הספר עורר פולמוס גדול, ואפילו היו שהטילו עליו חרם ונידוי. היום הספר נמצא בספריות מאחורי סורג וברית, כי מפחדים שמישהו יגנוב את הספר או יקרע עמודים מתוכו. אלף טפסים נדפסו ובהתחלה הוא נמכר בארבעים דולר, ועכשיו אי אפשר להשיג אותו, ובשוק השחור הוא עולה מאתיים דולר¹...

הספר עוסק בגדולי התורה במאה וחמישים השנים האחרונות, מאז רבי ישראל סלנטר ועד תחילת מלחח"ע הראשונה. שני הכרכים הבאים יעסקו בתקופה שמאז ועד ימינו. יש בספר דברים מאוד מעניינים, על תנועת המוסר, על האכילה ביום כיפור בזמן מגיפת החולירע, ועוד ועוד, דברים שיש להם אפילו משמעות הלכתית. קיימות שתי תפיסות איך להתייחס לתולדות גדולי התורה. תפיסה אחת מבטא ר' שמעון שוואב. הוא כותב שיש הבדל בין היסטוריה לבין סיפורים על גדולי ישראל; תולדותיהם של גדולי ישראל מהווים מקור לחינוך ולהוראה, ולכן אי אפשר להתייחס בהם אל העובדות בלבד. התפיסה השנייה טוענת שא"א לחנך על שקרים, צריכים לספר אמת לאמיתה. הרבה סיפורים על גדולי תורה הם סיפורים פלסטיים: כולם היו אותו דבר, ואצל כולם היה קיים מכנה משותף אידיאולוגי. נבנה עולם דמיוני שאף פעם לא היה קיים במציאות.

במדעי הטבע אם מישהו יסלף עובדות, או יסתיר עובדות שלא מתאימות למסקנות המחקר שלו, יפטרו אותו מהאוניברסיטה. אמנם היסטוריה זה לא מדעי הטבע. ר' נתן קמנצקי עבד 15 שנה על הספר הזה, בו הוא מנסה לתאר את דמותו של אביו ר' יעקב, איש האמת והפיקחות והיושר, ומסביב לדמותו מתאר המחבר את כל העולם הגדול של הדמויות שהיו סביבו ושהוא היה בקשר איתם במשך כל

* דברים שנאמרו בכנס השנתי של אגודת 'אנשי מדע שומרי תורה' שהתקיים בחודש ניסן שנת תשס"ג; הם שוכתבו על ידי מתוך קלטת שמסר לי בזמנו פרופ' לב ז"ל, ומובאים כלשונם עם תיקוני לשון קלים. ההערות נוספו על ידי. הדברים מובאים לדפוס לזכרם היקר של פרופ' זאב ב"ר נחום הלוי לב ז"ל במלאת חמש שנים לפטירתו בג' דחומ"ס תשס"ה, ושל בנו, ידיד נעוריי, אל"מ נחום לב ז"ל, שנהרג בתאונת דרכים על פני אביו בכ"ב מנחם אב תש"ס. תנצב"ה. יואל קטן.

1 הספר נמכר עתה באתרי ספרים נדירים באינטרנט באלפי דולרים. דרך אגב, מהדורה 'מתוקנת' ומורחבת של הספר יצאה לאור בארה"ב ע"י הרב קמנצקי בקיץ תשס"ה (וגם הפעם רק באנגלית), ואפשר להשיגה גם בארץ.

ימי חייו. יש לו הקלטות של ארבע מאות ראיונות, חלקם עם אנשים שכבר לא חיים היום. זאת אומרת שלכל דבר שהוא הביא יש בסיס; תמיד יכול להיות שמישהו סיפר לו פרט שאינו מדויק, אבל בכל אופן מצידו לכל דבר יש מקור, הוא 'מכוסה'. בספר הוא מתאר את דמותם של רבנים שלא ידועים היום כמעט אפילו לבני ישיבות, כמו ר' דוד פרידמן¹ מקרלין, ר' ראובן מדינבורג ועוד. דרך אגב, בליטא - שלא כמו שמקובל היום - הרב של העיר היה מלך, וראש הישיבה היה במעמד פחות נכבד; אם ראש ישיבה מונה לרב עיר זה נחשב 'קידום'.

הרב קמנצקי מתאר בספר את החיים היהודיים בליטא, בערך מתקופת וולוז'ין ועד תחילת מלחמת העולם הראשונה. הוא כתב הרבה על ישיבת סלובודקה, הרבה פרקים על ר' חיים סלוביצ'יק, והרבה פרקים על תלמידי חכמים שבקושי הכרנו אותם כשלמדנו בישיבה. בספר מתוארים כמה מאות רבנים ובני משפחותיהם ואנשים רבים הקשורים אליהם, מתוארים מאורעות חייהם - וגם הבעיות שהיו להם. הוא מתאר את הגדלות שלהם וגם את האנושיות שלהם, את הקשיים שלהם ואיך שהם התגברו עליהם. אני מהדור הקודם, הכרתי כמעט את כל גדולי התורה של הדור הקודם, וגם שמעתי מהם חלק מן הסיפורים המוזכרים בספר. ר' נתן קמנצקי כותב על פי התפיסה השניה, והוא רוצה לתאר את האמת, את כל האמת. הקצף על הספר יצא מכמה סיבות: ראשית הספר מראה שהיתה השפעה גדולה מאוד של ההשכלה על ראשי הישיבות דאז; לא רק על בני הישיבות - אלא גם על ראשי הישיבות. בישיבות האלו היו תאים מחתרתיים שהיום היו מכנים אותם 'שמאל קיצוני'² וגם תאים ציוניים, וזה הביא להתנגשות של חלק מבני הישיבות עם מנהלי הישיבות. אבל לחלק גדול מתלמידי הישיבה הרגילים, השקדנים, היתה השכלה הרבה יותר רחבה ממה שאנחנו חושבים. למשל אני הכרתי היטב את ר' יחזקאל אברמסקי, נפגשנו כל חודש, והוא ידע הרבה ספרות רוסית, ואפילו קומוניסטית; גם ר' אהרן קוטלר הכיר את כל הספרות הרוסית, הוא היה יכול אפילו לצטט את פושקין. היו בני ישיבות שקראו את קאנט, את הובס ואת ניטשה. אני שמעתי פעם שיחה של הרב דסלר ובה הוא ניתח את ההבדל בין פרויד ובין רבי ישראל סלנטר זצ"ל, והוא ציטט קטעים שלמים מפרויד בעל פה; בשיחה אחרת הוא דיבר על קאנט, וגם ממנו ציטט בעל פה מילה במילה!

והנה, מבקרי הספר טענו שאם יודע שרבים מגדולי הדור היתה להם השכלה רחבה, זה עלול לפגוע בחינוך של בחורי הישיבה, בעיקר בארה"ב, והם ילכו ללמוד באוניברסיטה. הם יגידו שאם בדור הקודם רבנים ידעו ולמדו דברי חול - למה אנחנו לא יכולים ללמוד? זוהי הביקורת האמיתית על הספר, שהוא עלול להשפיע?

2 בסקירה על הספר שפורסמה בזמנו ב'המעין' טבת תשס"ד [מד, ב] עמ' 81 ואילך שיער פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל שההתנגדות של הרבנים שיצאו נגד הספר נבעה מכך שהוא מעיד על העובדה שגדולי התורה בדורות ההם התעמתו עם מגמת החילון של ההשכלה, בניגוד לשיטת החינוך בציבור החרדי היום להסתגר בד' אמות של הישיבה; פרופ' לב אומר דברים אלו בגוון מעט שונה: הקצף יצא על הספר מפני שהוא מתעד שהגדולים בדורות הקודמים

ר' נתן קמנצקי מתאר את המחלוקת סביב לישיבה בגרובין. ר' שמחה זיסל מקלם, מתלמידיו הגדולים של ר' ישראל סלנטר, הקים מעין 'ישיבה תיכונית' אליטיסטית, שהיו צריכים כדי ללמוד בה לשלם שכר לימוד גבוה מאוד. למדו שם שלוש שעות לימודי חול כל יום, למרות שהיתה לכך התנגדות גדולה מאוד. הישיבה הזו התקיימה כשש שנים, עד שהסבא מסלובודקה, שהיה תלמידו של ר' שמחה זיסל, הצליח לגרום לסגירתה, והוא החשיב מעשה זה כאחת מהזכויות הגדולות שלו. היו לכך השלכות - כשפעם בא הסבא מסלובודקה לבקר את ר' שמחה זיסל, הרבי שלו, שאל אותו ר' שמחה זיסל 'היכן אתה מתפלל?', כי היה ברור לו שאצלו בישיבה הוא לא ירצה להתפלל. גדולי עולם למדו ב'ישיבה התיכונית' הזו, נדמה לי אפילו שר' איסר זלמן מלצר למד שם תקופה מסויימת.

יש לי גם קשר אישי לסיפור הזה: לפני שלושים ושלוש שנים, כשהקמתי את המכון הגבוה לטכנולוגיה, נפגשתי עם הרב שך זצ"ל, והוא שאל אותי איך אני מעיז להקים מוסד עם תערובת של חול וקודש, הרי אפילו ר' שמחה זיסל כשהקים מקום כזה רבו ר' ישראל סלנטר לא בא אף פעם לבקר אותו! עניתי לו שמכאן ראיה לטובתי, כי איך יתכן שר' שמחה זיסל הקים מוסד כזה בלי לשאול את הרב שלו? ואם הוא כן שאל אותו, והוא לא הסכים לזה - הייתכן שהוא הקים את המוסד הזה נגד רצונו? מכאן שר' ישראל סלנטר הסכים להקמת המוסד הזה, ואכן קיימות הרבה עדויות שהוא הסכים לזה, אבל הוא לא רצה להזדהות אתו כדי שזה לא יהווה תקדים, שלא כל אחד יקים מוסד עם תערובת של חול וקודש. הרב שך ענה לי: אתה צודק.

הסיבה השניה שבגללה המתנגדים מתנגדים לספר היא התמונות. בספר יש הרבה תמונות³. באחת מהן למשל רואים את ר' איסר זלמן עם הרב הרצוג. אני יכול להעיד אישית שכל חול מועד, סוכות ופסח, ר' איסר זלמן היה בא לבקר את הרב הרצוג, אני עצמי הייתי נוכח בכמה הזדמנויות כאלו. בעיני המתנגדים זה לא מוצא חן: איך יתכן שר' איסר זלמן מלצר יבוא לרב ציוני ויכבד אותו? עובדה, יש צילום בספר. לכן הספר צריך להיגנז⁴. בספר נמצאות גם ארבע תמונות של בחורי ישיבה בגיל העשרה, בלי חליפה ובלי מגבעת, חלקם עם עניבה וחלקם לא, עם בלורית לא קטנה. מדובר על בחורים כאלו שנהיו לראשי הישיבות המפורסמים ביותר של הדור הבא. לדעתם אסור לפרסם תמונות אלו!

הקצף הכי גדול על הספר יצא בחוגי ישיבת ליקווד, בגלל תיאור דמותו של ר' אהרן קוטלר זצ"ל. ר' אהרן היה עילוי גדול, הכרתי אותו, שמעתי שיעורים אצלו. התפיסה שלו היתה מהירה ביותר, כך שאם מישהו היה חולם לרגע בשיעור שלו הוא

הכירו מקרוב את תופעת ההשכלה, והיו שאף הרשו לעצמם להיות מושפעים ממנה במידה מסויימת, ולא רק התרחקו מפניה כפי שמקובל בימינו.

3 התמונות הם על העטיפה, לא בתוך הספר.

4 כך אחת התמונות שעוררה, על פי השמועה, את הקצף בישיבת ליקווד (כדלהלן), היתה זו של ר' אהרן קוטלר משוחח בידדות עם ר' יוסף דב הלוי סולוביצ'יק, ראש ישיבת רבנו יצחק אלחנן.

כבר לא היה יכול להבין כלום. הבעיה היא שבזמן שלמד בסלובודקה בעודו נער היתה תקופה שהוא נתפס להשכלה. לא רק ספרות רוסית הוא קרא, אלא גם ספרות קומוניסטית. הסבא מסלובודקה התנהג איתו מאוד בפיקחות, והיה נכנס אליו בערב ואומר לו 'כמה יפה למדת היום', וכך הוא החזיק אותו בישיבה. לר' אהרן היתה אחות שהיתה פרופסור למתמטיקה, אח"כ היתה בצרפת ואח"כ באוניברסיטת קולומביה בניו יורק, היא היתה קומוניסטית עד סוף ימיה. באותה תקופה היא היתה סטודנטית, וכל הזמן היא כתבה לאחיה מכתבים שיעזוב את הישיבה ויבוא ללמוד מתמטיקה, והסבא מסלובודקה החזיק אצלו את המכתבים ולא העביר לו אותם. בשלב מסוים ר' אהרן הבין שמסתירים ממנו את המכתבים והוא ברח בכעס מהישיבה, וברגע האחרון הסבא תפס אותו והחזיר אותו לישיבה; עד סוף חייו היה אומר הסבא שזו תהיה הזכות הכי גדולה שלו בעולם הבא.

לדעתי חשוב לדעת שגם גדולי ישראל כשהיו צעירים היו להם בעיות, ועזרו להם, ואח"כ הרבה מהם נהיו אנשים גדולים ובנו את עולם התורה. אני לומד מהספר הזה הרבה מוסר. אך כמה מהצאצאים של ר' אהרן קוטלר מאוד לא אהבו את התיאורים של הסבא שלהם, והם הפכו לראשי הלוחמים נגד הספר.

מה היתה ההשתלשלות של המערכה הזו? הספר יצא לאור בתחילת שנת תשס"ג. אחרי כמה שבועות, בסוף חודש מרחשון, הלכו מספר אנשים לרב אלישיב שליט"א לדרוש ממנו להחרים את הספר. אני מכיר שנים מתוך השלושה שהלכו אליו, אחד מהם הוא תלמיד חכם ירושלמי ואחד רב מהישיבה בלייקווד. הרב אלישיב לא יודע אנגלית, והוא כמובן לא קרא את הספר; הוא רק שמע משנים-שלושה אנשים שאסור להפיץ את הספר הזה, והוא הסכים לחתום על הכרוז שהוכתב ע"י הקנאים האלו; אחרי שהרב אלישיב חתם חתמו עוד כמה רבנים.

בכרוז כתוב כך: "נזדעזענו לשמוע מפי תלמידי חכמים נאמנים כי מפיצים בוך שנדפס שנקרא 'עשיית גדול', והוא מלא דברי השפלה חמורים דברי זלזול ביזיון והוצאת לשון הרע על כמה גדולי רבותינו הקדושים מאורי ישראל בדורות האחרונים, הלא הם הראשונים כמלאכים אשר מפיהם חיים כל בית ישראל ואת דברי תורתם אנו שותים בצימאון, והוד מעלתם והדרת כבודם וקדושתם מושרשת בלבם של כל יהודי..." הטענה המובאת בכרוז היא שהספר יבלבל את דעתם של תלמידי הישיבות, ושהוא פוגע בטהרת ההשקפה הישיבתית, ושיש בו 'סכנה נוראה לצעירי הצאן'. ומסקנת כותבי הכרוז: "בוך זה אסור לבוא בקהל ה', אין להחזיקו בבית ולקרוא בו, ואין לעשות בו מסחר" וכו'. חתומים: הרב אלישיב, הרב שטיינמן, הרב משה שמואל שפירא, הרב מיכל יהודה לפקוביץ, הרב חיים פנחס שיינברג, הרב ניסים קרליץ, הרב צבי מרקוביץ, הרב חיים קנייבסקי, הרב שמואל אורבך, הרב שלמה וולבה. ומי לא חתם? לעדה החרדית זה לא נוגע⁵, אך לא חתמו ראשי הישיבות של פוניבז' ושל מיר ועוד, ובוודאי שלא ראשי ישיבת בריסק.

5 אמנם נודע לי שהראב"ד הנוכחי של העדה החרדית, הגר"מ שטרנבוך שליט"א, שמבין אנגלית, קרא את הספר כולו ו'הכשיר' אותו.

הרב נתן קמנצקי היה באותו זמן בחו"ל, והוא כתב לרב אלישיב שלא יתכן להחרים את הספר בלי לשמוע את הצד שלו! הרב אלישיב קיבל את הטענה הזו, והסכים לעצור את פרסום החרם עד שהרב קמנצקי יגיע אליו לבידור; אבל בינתיים החרם פורסם בכל זאת ברחובות ירושלים בשמו של הרב אלישיב, בניגוד לדעתו. במקביל כמה רבנים מחו"ל חתמו על כרוז עם נוסח הרבה יותר חריף, והרב אלישיב כעס על זה, ואפילו לא רצה לדבר עם האדם שאירגן את הכרוז הזה.

הרב קמנצקי מצידו הסכים לשמוע ביקורת על הספר, והוקמה בהסכמת הרב אלישיב ועדה של שלושה רבנים שיודעים אנגלית, והוטל עליהם לקרוא את הספר ולהכריע אם הוא ראוי לקריאה; אחד מהם הוא הרב זליג אפשטיין⁶, שהוא ידיד שלי. אחרי שהם קראו את הספר החליטו שנים מתוך השלושה שהוא ראוי לפרסום⁷, והשלישי התחמק מתשובה. כמה אנשים ממתנגדי הספר ראו לאיזה כיוון זה הולך, והם הציעו להוסיף עוד שני אנשים לוועדה, אחד מהם הוא אחד מהאנשים שהתלונן בהתחלה ולכן הוא נוגע בדבר, וגם השני יצא כבר קודם נגד הספר. אבל עוד לפני שהם הוציאו את חוות הדעת שלהם התפרסם הכרוז עם החרם פעם נוספת, הפעם בעיתון 'תד נאמן', כנראה כדי למנוע את האפשרות שהוועדה תחליט לאשר את הספר. הרב נתן קמנצקי פנה שוב לרב אלישיב ואמר לו: 'איך זה יתכן? הרב הבטיח שוועדת הביקורת תאמר את דעתה, ואיך אפשר לפרסם את הכרוז הזה לפני שחוות הדעת של הוועדה התפרסמה?' באותו זמן השכנים של הרב קמנצקי באו להזהיר אותו שהם שמעו שיש אנשים שמתכוונים לפגוע בו פיסיית. אני עצמי כתבתי שלושה מכתבים אל אחד הרבנים שחתמו על הכרוז, ולא קיבלתי תשובה.

יש כאן בעיה עקרונית של סילוף האמת. לדעתי חשוב מאוד לדעת שגם בעבר היו בעיות, ושהתגברו עליהם. ניקח שוב את ר' אהרן קוטלר כדוגמא: כשאחותו הנ"ל באה לארה"ב היא היתה חולה, ובסוף ימיה התגוררה בבית אבות בניו יורק. כל שבוע ר' אהרן היה לוקח את בנו והולך איתו לבקר אצלה, למרות שהוא ידע שהיא לא אוכלת כשר ושהיא אוכלת ביום כיפור ושהיא קומוניסטית. אני לא יודע אם כל הרבנים היו עושים את זה⁸.

יש מי שכתב שהספר הזה הוא כמו פרה אדומה, מטמא את הטהורים ומטהר את הטמאים. אבל אני אומר ההיפך: מי שטמא - הספר הזה כבר לא יטמא אותו, ומי שטהור הספר הזה יכול להוסיף לו עוד טהרה.

6 ראש ישיבת 'שער התורה - גרודנא' בארה"ב, תלמיד מובהק של המשגיח ר' ירוחם ממיר; נפטר לאחרונה בי"ב מנ"א תשס"ט קרוב לגיל מאה.

7 לשונו של הר"ז אפשטיין היתה: 'אין שום הצדקה לאסור את הספר!'

8 בספר The Legacy of Maran Rav Aharon Kotler עמ' 63 (תולדותיו של ר' אהרן קוטלר שיצאו לאור מטעם ישיבת ליקווד בשנת תשס"ה ע"י ר' יצחק דרשוביץ) מתוארת אחותו של הגרא"ק כ'דתיה עם אוריינטציה של חינוך חילוני'...